

**УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ХІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІІІ СТ.
(КИЄВОРУСЬКИЙ ПЕРІОД) В «ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.
ЧАСТЬ ПЕРША. ВІД ПОЧАТКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА ДО
ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО» ІВАНА ФРАНКА**

Світлана БОРЩ

*Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України,
відділ історії літератури,
вул. Грушевського, 4, Київ, Україна, 01001,
e-mail: svitlanaborsch@gmail.com*

Досліджено підхід І. Франка до висвітлення києворуського періоду (ХІ – перша половина ХІІІ століть) в «Історії української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського». Проаналізовано зміну в парадигмі досліджень історії національної літератури та в розумінні основ тогочасного наукового підходу, який репрезентує праця І. Франка.

Розглянуто «Історію літератури руської» (Львів, 1886 року) Омеляна Огоновського, в якій письменство ХІ–ХІІІ століть схарактеризоване як національне й самостійне, однак цій праці І. Франко дав негативну оцінку. Головним її недоліком науковець уважав обраний метод: в останні десятиліття ХІХ століття біографічний опис, недостатня увага до джерел видалися заслабкими для історика літератури. Згадано роботи Є. Славинецького, Г. Стебельського, Я. Головацького, М. Петрова та М. Дашкевича, на які І. Франко також покликався у своїй праці.

Першу частину «Історії української літератури» І. Франко розпочав розлогим оглядом мораво-паннонського та давнього болгарського письменства, наголосивши на генетичних зв'язках усього євразійського ареалу. Окремий розділ він присвятив теорії літературознавства і сім розділів – так званому домонгольському періодові давньої української літератури – це історикові літератури потрібно для утвердження феномену національного письменства, яке осмислюють від найдавніших часів.

Верифікація – один із наскрізних методологічних засад галицького науковця. Для підтвердження або спростування можливого оригінального походження чи редагування

києворуських пам'яток І. Франко проаналізував усі доступні йому списки творів, таких як «Ізмарагд», «Девгенієве діяння» та інших. Протиставлено поняття «доказу» й «суто літературної ідеї».

Дослідник прагнув змінити перспективу й розглядати давню літературу з її власної точки зору. Проте зроблено висновок, що такої прогресивної стратегії не дотримуються у процесі аналізу новел Києво-Печерського патерика, слів Кирила Туровського, «Життя і хоження Данила, Руської землі ігумена» та численних інших творів.

Ключові слова: історія української літератури, києворуська література, біографічний метод, позитивізм, феномен національної літератури.

Відштовхуючись від напрацювань своїх попередників, насамперед Якова Головацького (1814–1888, Миколи Петрова (1840–1821) та Омеляна Огоновського (1833–1894), Іван Франко шукав власний підхід до висвітлення української літератури загалом і давнього її періоду зокрема. Дослідник ставить ці два імені в один ряд з іншими представниками біографічного методу [5, с. 15]: поляком Міхалем Юшинським (1760–1830), росіянами Євфимієм Болховітіновим (1767–1837) та Дмитром Гумілевським (1805–1866).

Росіянин за походженням, Микола Петров висвітлював українську літературу (в «Нарисах історії української літератури XVIII століття» та «Нарисах історії української літератури XIX ст.» [4]) як таку, що надміру залежала від російської. Ганна Александрова вважає [1, с. 4], що надмірна тенденційність автора завадила йому обійняти посаду доцента у Київському університеті Святого Володимира, деканом історично-філологічного факультету якого на той час був Володимир Антонович.

Натомість І. Франко позитивно оцінив порівняльну методологічну настанову «Історії української літератури XIX ст.» (Київ, 1884). У листі до Александра Пипіна науковець зазначив, що М. Петров «справедливо вказує на те, як в українській літературі відбивалися по-своєму головні течії літератури російської» [6, с. 138]. У своєму відгукові І. Франко закидав рецензентові М. Петрова, київському професорові Миколі Дашкевичу [7, с. 221], відсутність опрацювання заявлених ним впливів польської літератури на українську.

В «Історії літератури руської» О. Огоновський виводив самостійність і окремішність української літератури «від початків письменності руської, тобто від віку XI» [3, с. 12]. Отже, давня українська література чи не вперше отримує систематизування у праці львівського професора. Перший із п'яти періодів – від прийняття християнства до монголо-татарської навали 1240 року – названо «славянсько-руським». Його продовжує в хронології О. Огоновського «період упадку літературного життя на Русі»: від 1240 року до Кревської унії (в автора це «сполучення полуднево-західної Русі з Польщею у 1386 р.»).

Відому негативну оцінку І. Франка праці О. Огоновського, зокрема давнього періоду української літератури, можна підсумувати таким його твердженням: «Огоновський мало знав стару руську літературу і не слідив за тим, що писано про її важніші твори» [5, с. 22]. Окрім того, із методологічного погляду ця робота, на думку науковця, становить регрес, оскільки біографічний метод на той час здавав позиції в Європі. У статті «Задачі і метод історії літератури» (журнал «Руська школа», 1891 р. Т. 1. Вип. 2. С. 45–51) дослідник пояснив, у чому «Історія літератури руської» відстає від тогочасних прогресивних ідей прихильників культурно-історичного літературознавства. Посилався він на лекцію віденського професора Еріха Шмідта (1853–1913).

Значно вище за «Історію літератури руської» ставив І. Франко першу спробу систематичного викладу давньої літератури, подану в «Трьох вступительних преподаваніях» Якова Головацького у січні 1849 року. Дослідник цитував О. Огоновського: «говорив він [Я. Головацький. – С. Б.] багато про стародавню літературу [...] і в викладах своїх доходив щонайбільше тільки до XV в., себто до митрополита Григорія Цамблака» [5, с. 21]. З домонгольського періоду названо Іларіона, Нестора-літописця, Волинський літопис, «Паломник» ігумена Данила, «Повчання» Володимира Мономаха, проповіді Кирила Туровського, поему «Слово о полку Ігоревім», «Руську правду». Недоліки цієї праці І. Франко вбачав у її незавершеності та у зміні особистих позицій автора.

Окрім М. Петрова, М. Дашкевича [2], Я. Головацького та О. Огоновського (їхні праці дослідник мав намір розглянути у другій частині своєї «Історії української літератури», якої, на жаль, ми не маємо), попередниками своєї «Історії української літератури» І. Франко називав також «найперший бібліографічний покажчик історії української літератури» – твір, знайдений серед паперів Єпіфанія Славинецького, під назвою «Оглавления книг, кто их сложил». І. Франко схильний вважати автором Є. Славинецького (рік народження невідомий – 1675). Дослідник високо її поцінував за відчуття органічного зв'язку «старого південноруського письменства з греко-візантійським, староболгарським та мораво-паннонським, з одного, і польським та московським, з другого боку» [5, с. 19]. Як відомо, уперше видав цю роботу 1846 року в Москві Вукол Ундольський, а її автором зазначив Сильвестра Медведева (1641–1691). Ще одне ім'я, яке згадав І. Франко – Гнат Стебельський (рік народження невідомий – 1805), автор праці «Dwa wielkie światła». Чернець-василіанин зробив «цікаві проби огляду давніших пам'яток українського письменства» [5, с. 19] – оглянув основні твори антиуніатської полеміки.

«Історія української літератури» І. Франка – це перш за все заповнення прогалин, лакун і доповнення існуючих на той час історій української літератури. По-друге, це методологічне визначення предмета дослідження. По-третє, практичне втілення задуманого. Для дослідників – це можливість дискурсивних прочитань ментальності І. Франка й тогочасних поглядів на українську літературу загалом та її києворуського періоду зокрема. У своїй праці І. Франко ввів давню українську літературу в контекст світової. У розлозі пропедевтичному огляді, який займає три перші розділи («Теорія і розвій історії літератури», «Мораво-паннонське письменство», «Староболгарське письменство»), і далі в усьому тексті дослідник порівнював і зіставляв, шукав генетичні зв'язки явищ давніх літератур широкого євразійського ареалу, середземноморських берегів Африки, Індії, тобто на північ і південь, схід і захід від теперішньої України.

Інша характерна риса – уґрунтування українськості, реалізація феномену національної літератури. Домонгольському періодові присвячено сім розділів, від четвертого по дев'ятий: «Початки південноруської літератури» (загальні зауваження, коротка інформація про переклади, докладна характеристика збірників), «Історіографія і право в старій Русі», «Агіографія і паломники», «Релігійна полеміка», «Проповідь і поучення», «Повісті і притчі», «Староруська поезія».

Одна з основних методологічних засад дослідника – верифікація українського редагування чи генези давніх пам'яток. Наприклад, про «Девгенієве діяння» він обережно говорить, що оскільки серед грецьких редакцій цієї пам'ятки не знайдено такої, яка повністю відповідала би українському текстові, то «можна прийняти думку, що се не був переклад, а свобідна перерібка візантійського оригіналу» [5, с. 164, 165]. «Ізмарагд» має «звиш 40 статей, яких оригіналів нема у грецьких письменників і які, таким робом, являються нашим літературним доробком» [5, с. 76]. Можемо говорити про обрану дослідником тактику на установлення дійсності та перевірку істинності, що контрастує з підходом О. Огоновського.

Простежити позитивістську настанову І. Франка можна також уз дослідженні християнсько-юдеїчної полеміки в Тлумачній Палей. Для нього «аналогія – не свідоцтво; символізація – не доказ» [5, с. 122]. Інший приклад стосується текстологічного розбору «Повчання» Володимира Мономаха. Оскільки фактів про планування політичного об'єднання Русі недостатньо, І. Франко зробив висновок про суто літературну ідею, котра «держалася в кругах бояр і міщан та була байдужа князям, що дбали кожний за своє право і свої уділи» [5, с. 148]. Як бачимо, поняття «доказу» протиставлене поняттю «суто літературна ідея».

По-сучасному звучить методологічна настанова І. Франка – досліджувати давню літературу з позиції саме того часу, який вивчаємо. Оскільки «нам тепер [...] нелегко уявити собі той стан душ [...], а тільки зі становища власне таких душ ми могли би відчути вартість і донесність нашої старої літератури» [5,

с. 65]. Хоча деякі явища давньої літератури, як-от: топоси скромності, чуда та інші загальні місця – часто викликають негативну оцінку, навіть роздратування І. Франка-позитивіста. Це особливо помітно в розгляді слів Кирила Туровського та «Києво-Печерського патерика».

До белетристичної, з погляду І. Франка, літератури, тобто таких творів, як «Александрія», «Повість про Варлаама та Йоасафа», «Хожденіє Богородици по мукам», оповідань про святих Зосима, Онуфрія, Марію Єгипетську, Олексія чоловіка Божого, апокрифічних Одкровень Мефодія Патарського, апостола Павла, «наші предки, – писав дослідник, – прикладали іншу міру і цінили їх коли вже не на рівні з Письмом Святим, то все-таки як шановну церковну традицію» [5, с. 163]. Ідеться про весь обсяг Божих одкровень. Намагання подивитися очима давнього українця призводить до того, що науковець говорить про Мартолої, Путники, Лунники як про магичні книжки, які виявляються нецікавими дурницями. Цікавішими, на думку І. Франка, мусили бути апокрифічні оповідання. Із повісті про Акіра премудрого наші предки, зазначив науковець, уподобали два розширені повчання, які були часто переписуванні під заголовком «Поученія отца к чаду». Саме ж оповідання могли зовсім пропускати. Значною популярністю користувалися притчі в проповідях Климента, його похвалі святому Костянтину Солунському, у повісті про Варлаама та Йоасафа, писаннях Єфрема Сиріна, «Ізмарагді» та інших збірниках.

Дослідника цікавлять «відгуки індивідуальної душі». Він готовий навіть у формулах молитов з «Покаянного канону» Кирила Туровського відшукувати «автобіографічні строфки»: потяг до багатства, до світських радощів, марнославство. Дохристиянські звичаї, описані в «Повісті временних літ» як «звіряче» життя поган, І. Франко реабілітував, адже цей образ, на його думку, «продиктований погордою християнина». У стилі, лексиці, словоформах «Ізборників» Святослава вбачав усе «щиронародне, українське, взяте з уст тодішнього люду; церковщиною, себто болгарщиною, ані не пахне» [5, с. 68–

69]. Науковець поступово моделював інтелектуальний образ давніх українців, не уникаючи, однак, нав'язування своїх оцінних суджень.

Мешканці Київської Русі, за І. Франком, знали як світ книжників, аскетів і доктринерів, так і вільніше життя, в якому «були купці, що бували по світі, і не одну таку [історію. – С. Б.] могли б оповісти, були дружини княжі, яких заняття – лови та війни – давали також багатий матеріал до оповідань, які для розривки любили слухати оповідань і пісень, були й співаки, музиканти, скоморохи, імпровізатори і дійсні поети» [5, с. 181]. Тактика зосередження на позитивному знанні, його акцентуванні інколи шкодить обраному методологічному напрямку – розгляду давньої літератури зі середини її часу. «Життя і хоженіє Данила, Руської землі ігумена» І. Франко цінував за реалістичну «простоту, ясність стилю і точність в малюванні речей» [5, с. 122].

На «Києво-Печерський патерик» науковець дивився очима людини, сучасної прогресивним ідеям своєї доби: «Патерик і досі не перестав бути книгою гуманною і добродійною, хоч його чуда і у найвірніших викликають усміх» [5, с. 109]. Найбільш різко він висловився про послання Полікарпа до Акиндина: «якась нещирість, якесь «смиреніє паче гордості» віє справді з сього крутого мотивування [5, с. 151]. Схоже ставлення до звичного для середньовічних текстів топосу скромності бачимо в розборі І. Франком слів Кирила Туровського та автора слова на відновлення Десятинної церкви.

Отже, в «Історії української літератури» І. Франка можна простежити два семантичні ряди: з одного боку, «людське – українське – народне», з іншого – «книжне – запозичене – церковне». Можемо зробити висновок, що в цій праці дослідник не вільний від позитивістської стилістики. Однак, на противагу попереднім історіям української літератури інших науковців, у І. Франка вперше розглянуто феномен української літератури, зокрема давнього її періоду, у широкому світовому контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Александрова Г.* Перша авторська версія нового українського письменства // Петров Н. И. *Очерки истории украинской литературы XIX ст.* / передм. і прим. Г. А. Александрової. Київ: Изд.-полиграф. центр «Київський університет», 2008. С. 1–14.

2. *Дашкевич Н. П.* Отзыв о сочинении г. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» / упоряд., передмова, прим., покажчик імен Г. А. Александрової. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2013. 352 с.

3. *Огоновський О.* Коротка історія літератури руської // Зоря. Львів: Товариство імені Шевченка. Річник 7. 1886. С. 11–406.

4. *Петров Н. И.* *Очерки истории украинской литературы XIX ст.* Київ: Изд.-полиграф. центр «Київський університет», 2008. 479 с.

5. *Франко І.* Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського // Франко І. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ: Наукова думка, 1983. Т. 40: Літературно-критичні праці. С. 7–370.

6. *Франко І.* Лист до О. М. Пипіна // Франко І. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49: Листи (1886–1894). С. 137–140.

7. *Франко І.* Отзыв о сочинении господина Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия», составленный профессором Н. Дашкевичем // Франко І. *Додаткові томи до Зібрання творів: у 50 т.* Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1876–1895. Київ: Наукова думка, 2008. С. 220–224.

References

1. Aleksandrova, N. (2008). Persha avtorska versiiia novoho ukrainskoho pysmenstva. In: Petrov, N. Y. *Ocherky ystoryy ukraynskoi lyteratury XIX st.* / peredm. i prym. N. A. Aleksandrovoi. Kyev: Yzd.-polyhraf. tsentr «Kyevskiy unyversytet», 1–14.

2. Dashkevych, N. P. (2013). Otzyv o sochynenyu h. Petrova «Ocherky ystoryy ukraynskoi lyteratury XIX stoletyia» / uporiad., peredmova, prym., pokazhchik imen N. A. Aleksandrovoi. Donetsk: LANDON-XXI.

3. Ohonovskyi, O. (1886). Korotka istoriia literatury ruskoi. In: *Zoria*. Lviv: Tovarystvo imeni Shevchenka. *Richnyk* 7, 11–406.

4. Petrov, N. Y. (2008). *Ocherky ystoryy ukraynskoi lyterature XIX st.* Kyev: Yzd.-polyhraf. tsentr «Kyevskiy unyversytet».

5. Franko, I. (1983). Istoriiia ukrainskoi literatury. Chast persha. Vid pochatkiv ukrainskoho pysmenstva do Ivana Kotliarevskoho. In: Frankom I. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, t. 40: *Literaturno-krytychni pratsi*, 7–370.

6. Franko, I. (1986). Lyst do O. M. Pypina. In: Franko, I. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, t. 49: *Lysty (1886–1894)*, 137–140.
7. Franko, I. (2008). Otzyv o sochynenyy hospodyna Petrova «Ocherky ystoryy ukraïnskoi lyterature XIX stoletyia», sostavlennyy professorom N. Dashkevychem. In: Franko, I. *Dodatkovy tomy do Zibrannia tvoriv: u 50 t. T. 53: Literaturoznavchi, folklorystychni, etnografichni ta publitsystychni pratsi. 1876–1895.* Kyiv: Naukova dumka, 220–224.

Стаття надійшла до редколегії 22.02.2020

Прийнята до друку 20.02.2020

**UKRAINIAN LITERATURE OF THE 11TH – FIRST HALF OF THE 13TH
C. (KYIVAN-RUS' PERIOD) IN THE HISTORY OF UKRAINIAN
LITERATURE. PART ONE. FROM THE BEGINNINGS OF UKRAINIAN
LITERATURE TO IVAN KOTLIAREVS'KYI BY I.FRANKO**

Svitlana BORSHCH

*The Taras Shevchenko Institute of Literature,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of History of Ukrainian Literature,
4, Hrushevs'kyi Str, Kyiv, Ukraine, 01001,
e-mail: svitlanaborsch@gmail.com*

The article explores I. Franko's approach to the elucidation of the Kyivan-Rus' period (11th – first half of the 13th c.) in his work *The History of Ukrainian Literature. Part One. From the Beginnings of Ukrainian Writings to Ivan Kotliarevs'kyi*. It analyses a change in the paradigm of research into the history of national literature and in comprehending the foundations of the scholarly approach at the time, as represented in I. Franko's work.

The paper examines *The History of Ruthenian Literature* (Lviv, 1886) by Omelian Ohonovskyy in which the 11th – 13th c. literature is characterized as national and independent, but I. Franko gave a negative assessment of this work in view of the chosen method as its major flaw: the bibliographic description, insufficient attention to sources in the last decades of the 19th c. seemed to be too feeble to the literary historian. The works by Ye. Slavynets'kyi, H. Stebel's'kyi, Ya. Holovats'kyi, M. Petrov and M. Dashkevych referred to in I. Franko's work are mentioned.

I. Franko began the first part of *The History of Ukrainian Literature* with an extensive survey of Moravian-Pannonian and ancient Bulgarian writings, emphasizing the genetic links of the entire Eurasian areal. He devotes a special chapter to the theory of literary criticism and seven chapters – to the so-called pre-Mongol period of ancient Ukrainian literature: the literary historian is in need of it to strengthen the phenomenon of national literature, the latter having been in comprehension since the earliest times.

Verification is one of the cross-cutting methodological principles of the Galician scholar. To confirm or refute a possible primordial origin, or the editing of Kyivan-Rus' monuments, I. Franko analyzes all the lists of works available to him, such as *Izmarahd* [Emerald], *Devheniyeve diyannia* [The Exploit of Devgeny] and others. The concepts of "proof" and "purely literary idea" are opposed.

The researcher seeks to change the perspective and examine ancient literature from its own point of view. However, it is concluded that such a progressive strategy is not consistently followed when analyzing the novellas in the *Kyivan Cave Patericon*, the words by Cyril Turovsky, *Life and Pilgrimage of Daniel, Hegumen from the Land of the Rus* [Zhytiya i khozheniya Danyla, Rus'koyi zemli ihumena], https://en.wikipedia.org/wiki/Daniel_the_Traveller_-_cite_note-danylo-5 and many other works. Conclusions as regards I. Franko's methodology are made.

Keywords: history of Ukrainian literature, literature of Kyivan Rus', biographical method, Positivism, phenomenon of national literature.